

درآمدی بر مطالعات علمی اعتیاد در کشور

مجموعه گزارش های راهبردی در حوزه مواد مخدر در راستای بررسی، تحلیل و تبیین ابعاد و مولفه های سیاست های کلی نظام طراحی شده است. هر اثر نتیجه یک پژوهش علمی و یا بررسی تحلیلی است، که به یکی از ابعاد بنیادی و کاربردی سیاست ها توجه دارد. با توجه به اینکه سیاست های کلی در یازده محور رویکردهای نظام را در حوزه مبارزه با مواد مخدر، ارائه می دهد، بنابراین لازم است هر محور از دیدگاه دست اندرکاران، اساتید دانشگاه، پژوهشگران و مسئولین اجرایی مورد تأمل و بررسی قرار گیرد. کمیته تخصصی مبارزه با مواد مخدر مجمع تشخیص مصلحت نظام با دارا بنظر به پژوهش ها و بررسی های انجام شده، پیرامون مولفه های اساسی سیاست های کلی یازده گانه به مناسبت هر محور تخصصی تحلیل ها و گزارشات راهبردی را ارائه دهد.

گزارش راهبردی
کمیته مبارزه با مواد مخدر

سیاست پژوهی مواد مخدر (9)

گزارش راهبردی

درآمدی بر مطالعات علمی اعتیاد در کشور

نویسندگان:

محمدعلی زکریایی و علی حاجلی

کمیته مبارزه با مواد مخدر
دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام

درآمدی بر مطالعات علمی اعتیاد در کشور

- نویسندگان: محمدعلی زکریایی/ علی حاجلی • زیر نظر: کمیته مبارزه با موادمخدر مجمع تشخیص مصلحت نظام • طراحی و چاپ: جامعه و فرهنگ
- شمارگان: 1000 نسخه

همه حقوق مترتب بر این اثر متعلق به کمیته مبارزه با موادمخدر مجمع تشخیص مصلحت نظام است. استفاده از مطالب مندرج در این گزارش با ذکر ماخذ بلامانع است.

مسئولیت محتوای این گزارش بر عهده نویسندگان است.
هرگونه پیشنهاد را به آدرس ذیل ارسال نمایید:
کمیته مبارزه با موادمخدر مجمع تشخیص مصلحت نظام
تهران: بلوار میرداماد، نفت شمالی، بین کوچه چهارم و ششم، شماره 10
تلفن: 22277261

بسمه تعالی

رؤسای محترم قوای سه‌گانه جمهوری اسلامی ایران دامت توفیقاته با سلام و تحیت، سیاست‌های کلی در باب موادمخدر نهایی و ابلاغ گردید، ولی این نگرانی همچنان باقی است که دست اندرکاران، بلای بزرگ و تهدید عظیمی را که از این سو متوجه کشور است به درستی برآورده نکنند و بازهم مشکلات بر روی هم متراکم شود. لذا از آقایان محترم انتظار می‌رود که هر کدام سهم دستگاه خود در اجرائی کردن این سیاست‌ها را با سرعت و قاطعیت و بدون فوت وقت به مرحله ی عمل برسانند.

والسلام علیکم

سید علی خامنه‌ای

85/7/10

امریه رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت الله خامنه‌ای «مدظله العالی»
در مورد اجرای سیاست‌های کلی نظام در امر مبارزه با موادمخدر

فهرست مطالب

9	پیشگفتار
11	پژوهش در حوزه مواد مخدر و اعتیاد در ایران
18	مروری بر برخی مطالعات مرتبط
32	مطالعه مقاله نگاری سی سال مقالات پژوهشی کشور
37	فرا تحلیل مطالعات مربوط به سوء مصرف مواد با رویکرد روانی - اجتماعی طی یکدهه و نیم گذشته (1370-1384)
47	منابع

به نام خدا

پیشگفتار

یکی از دلایل پیچیده بودن معضل موادمخدر در کشور و در سراسر جهان، ارتباط آن با دیگر حوزه‌های زندگی و جامعه است، به گونه‌ای که می‌توان از رابطه موادمخدر با اقتصاد، سیاست، اجتماع، فرهنگ، امنیت و ... سخن گفت. انعکاس و برجسته سازی رابطه موادمخدر با همه شئون زندگی و به تعبیر بهتر «اجتماعی نشان دادن» این مساله برای تصمیم سازان و تصمیم گیران می تواند در درگیر ساختن ذهن مسئولان و مدیران کشور در بخش و رده‌های مختلف با این معضل و جلب مشارکت آنها در مقابله با این پدیده، بویژه در «امر سیاست‌گذاری» و «ارزیابی سیاست‌های کلی ابلاغی» نقش قابل ملاحظه‌ای داشته باشد.

واقعیت این است که به برکت انقلاب اسلامی، پرده از توطئه شومی به نام موادمخدر در کشور برداشته شد و امام راحل (ره) و مقام معظم رهبری همواره توجه ویژه‌ای به این مساله داشته‌اند و همه بخش‌های نظام را در کاهش اثرات زیانبار سوءمصرف و قاچاق موادمخدر و پیامدهای هزینه‌ساز آن مسئول دانسته‌اند. اما متأسفانه مرور زمان و مسائل جاری و محسوس، منجر به این می‌شود که این موضوع مهم گاهی اولویت خود را از دست داده و از منظر توجه مسئولان ذیربط خارج شود، که این غفلت پیامدهای زیانبار و گاه غیر قابل جبرانی برای کشور دارد. بنابراین لازم است از طرق مختلف مانع این فراموشی راهبردی شده و اهمیت و حساسیت مساله به طور مستمر برای مسئولان یادآوری گردد.

به رغم تلاش‌ها و هزینه‌های فراوانی که تاکنون جهت حل این معضل و یا کاهش آسیب‌های آن انجام شده، موضوع موادمخدر همچنان یک موضوع جدی و هشدار دهنده برای جامعه ایرانی است. از این رو تلاش برای مواجهه عالمانه، موثر و فراگیر با این معضل بیش از پیش ضروری می‌نماید. یکی از بخش‌هایی که همواره باید مورد توجه قرار گیرد، انجام پژوهش و اقدامات اندیشگی است. هر چه اندیشه ورزی در حوزه موادمخدر افزایش یابد (که در سیاست‌های کلی نظام نیز بر آن تاکید شده است) نتایج قابل قبول تر و موثرتری نیز بدست خواهد آمد. این گزارش از جمله گزارش‌های راهبردی تهیه شده در این کمیته است که به موضوع "درآمدی بر مطالعات علمی اعتیاد در کشور" پرداخته است. لازم است از زحمات جناب آقایان علی حاجلی و محمدعلی زکریایی در تهیه این گزارش تقدیر و تشکر نمایم.

علی هاشمی

رئیس کمیته مبارزه با موادمخدر

درآمدی بر مطالعات علمی اعتیاد در کشور

پژوهش در حوزه مواد مخدر و اعتیاد در ایران

موضوعات مرتبط با مواد مخدر یکی از موضوعات مورد توجه پژوهشگران و دانشجویان ایرانی بوده است. تا آنجا که پژوهشگران این تحقیق توانسته‌اند منابع مختلف را بررسی نمایند، 156 پایان نامه، 52 طرح پژوهشی و گزارش دولتی، 128 مقاله ارائه شده در سمینار و 35 مقاله چاپ شده در مجلات معتبر در زمینه مواد مخدر یا مرتبط با این حوزه مورد بررسی قرار گرفته است. به عبارت دیگر 370 پژوهش یا مقاله پژوهشی مورد بررسی قرار گرفته است.

یکی از روش‌های تحلیلی جدید "فرا تحلیل" است. صدیق (1382) در تعریف فرا تحلیل می‌گوید: "فرا تحلیل یکی از تکنیک‌های تحلیلی پیشرفته است که امروزه نزد پژوهشگران از ارزش والایی برخوردار است. استفاده از برآیند یافته‌ها و نتایج تحقیقات و پژوهش‌های مختلف، جهت برنامه‌ریزی و اداره بخشی از جامعه یا کل آن، از مهم‌ترین عواملی است که موجب اهمیت این نوع مطالعات شده است." با استفاده از این تکنیک تحلیلی در واقع پژوهشگر به منابع پیشین مراجعه کرده و از آنها تحلیلی ارائه می‌دهد. وی در تحلیلی (همان) از برخی پژوهش‌های (مرتبط با علوم انسانی) حوزه مواد مخدر، نتایج زیر را مورد اشاره قرار داده است:

- 1- مبانی نظری پژوهش‌ها شامل نظریه‌های جامعه‌شناختی (51/2%)، نظریه‌های روان‌شناسی (15/4%)، نظریه‌های روان‌شناسی اجتماعی (30/7%) و نظریه‌های زیست‌شناختی (2/57%) بوده است.

2- عوامل اعتیاد از نظر این پژوهش‌ها عبارت بوده‌اند از عوامل فردی (بیماری‌ها و اختلالات جسمی، نقیصه‌های بدنی، خستگی، بی‌خوابی و کم‌خوابی، عوامل جنسی، اختلالات و بیماری‌های روانی، اضطراب و افسردگی، ناکامی، محرومیت، واکنش غمگین، اختلالات شخصیتی)، عوامل محیطی و بیرونی (خانواده بزه‌کار، خانواده از هم گسیخته، فوت مادر و پدر، غیبت والدین، طلاق، خانواده‌های پرجمعیت، ستیزه و اختلافات خانوادگی، فقدان روابط عاطفی در خانواده، مدرسه و محیط آموزشی نامطلوب، عضویت در گروه‌های فاسد و تقلید از همسالان، گروه دوستان معتاد، زندگی در مناطق بزه‌کار، بیکاری، دسترسی به مواد مخدر، توزیع ناعادلانه ثروت، جنگ و تبعات آن، مهاجرت و تعارض فرهنگی حاصله، استعمار، فقر فرهنگی و پایین‌بودن سطح سواد، نابسامانی و آشفتگی‌های اجتماعی، رشد و پیشرفت بی‌رویه شهرنشینی و کاهش کنترل اجتماعی و تکنولوژی).

3- درباره انگیزه‌های شروع به مصرف مواد مخدر به این موارد اشاره شده است. افزایش توانایی جسمی، افزایش توانایی جنسی، اختلالات روان‌پزشکی درمان‌نشده، دردهای جسمی مزمن، همانندسازی با بزرگ‌ترها، دسترسی داشتن به پول هنگفت، تصورات نادرست نسبت به مواد مخدر، ایجاد احساسات ویژه، عضویت در یک خرده فرهنگ برای کسب حمایت، مقابله با استرس، تشویق عضو معتاد خانواده.

این نتایج نشان می‌دهد که پژوهش‌های انجام‌شده غالباً در یک طرح سیستماتیک به انجام طرح پژوهشی خود پرداخته‌اند. اما اکنون تلاش می‌شود تا در این بخش به جای توجه به پژوهش‌های علوم انسانی، کلیه پژوهش‌های انجام‌شده (تا آنجا که مورد شناسایی قرار گرفته‌اند) مورد بررسی قرار گیرند. البته این تحلیل را نمی‌توان بطور کامل یک فرا تحلیل نامید، چرا که در این بخش به نتایج و یافته‌های آنها اشاره‌ای نخواهد شد بلکه به پارادایم و الگوی پژوهشی در

خصوص مواد مخدر توجه خواهیم کرد و وابستگی آنها به حوزه‌های علمی را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

همان‌طور که گفته شد پژوهش‌های مرتبط در سه دسته قرار می‌گیرند که عبارتند از پایان‌نامه‌های دکتر، فوق لیسانس و لیسانس (156 پایان‌نامه)، پژوهش‌ها و گزارشات دولتی (52 طرح پژوهش و گزارش دولتی) و مقالات پژوهشی ارائه شده در سمینار یا منتشره در مجلات (162 مقاله پژوهشی).

الف) پایان‌نامه؛ از میان یکصد و پنجاه و شش پایان‌نامه، نود و شش پایان‌نامه در مقطع دکتر، پنجاه و پنج پایان‌نامه در مقطع فوق لیسانس و پنج پایان‌نامه در مقطع لیسانس به موضوعات مرتبط با مواد مخدر پرداخته‌اند. این تعداد پایان‌نامه توسط دانشجویان رشته‌های پزشکی، هنر و علوم انسانی تهیه شده است که در این میان دانشجویان رشته پزشکی بیش از سایرین به مساله مواد مخدر توجه نموده‌اند. در حالیکه بیش از دو سوم پایان‌نامه‌ها توسط دانشجویان علوم پزشکی نوشته شده است، مجموع پایان‌نامه‌های دانشجویان علوم انسانی تنها یک پنجم کل پایان‌نامه‌ها را تشکیل می‌دهند. همچنین دانشجویان رشته حقوق و علوم سیاسی به تنهایی بیش از دانشجویان علوم مرتبط به روان‌شناسی و برابر با دانشجویان رشته جامعه‌شناسی به این مساله توجه کرده‌اند. چنانچه ارقام مربوط به افراد فارغ التحصیل علوم انسانی را در نظر گیریم، آنگاه خواهیم دید مباحث مربوط به مواد مخدر چندان جایگاه با اهمیتی میان آنها ندارد.

همان‌طور که در جدول شماره (1) نشان داده شده است یکصد و پانزده پایان‌نامه دانشجویی از میان یکصد و پنجاه و شش پایان‌نامه، توسط دانشجویان علوم پزشکی تهیه شده است. نکته جالب توجه آن است که هیچ دانشجو دکتری به غیر از دانشجویان رشته‌های پزشکی، پایان‌نامه خود را به حوزه مواد مخدر اختصاص نداده و تنها دانشجویان رشته پزشکی به این امر پرداخته‌اند. در میان دانشجویان فوق لیسانس نیز دانشجویان رشته‌های پزشکی بیش از دیگران به این

موضوع توجه کرده‌اند. در عین حال توجه دانشجویان رشته‌های هنری مانند گرافیک و معماری نیز به این موضوع جالب توجه است. بطور کلی برخی از پایان‌نامه‌ها بطور خاص به مساله مصرف مواد مخدر و تاثیرات (غالباً فیزیکی) آن پرداخته و برخی دیگر با بررسی یک مساله عام‌تر، بخشی از موضوع را به مساله مصرف مواد مخدر و اعتیاد اختصاص داده‌اند.

جدول شماره (۱): فراوانی پایان‌نامه‌های تحصیلی به تفکیک

مقطع و رشته تحصیلی

رشته تحصیلی	علوم پزشکی	علوم پایه	معماری	گرافیک	حقوق	تولیدکن	روانشناسی	علوم تربیتی	معرف و الهیات	جامعه‌شناسی	ردیف
آرکیت	96	0	0	0	0	0	0	0	0	0	96
سیستم ۴۴	19	3	4	1	11	4	2	1	2	8	55
سیستم	0	0	0	0	0	0	2	0	0	3	5
مجموع	115	3	4	1	11	4	4	1	2	11	156

ب) طرح‌های پژوهشی

طرح‌های پژوهشی انجام‌شده در مراکز مختلف و سازمان برنامه و بودجه (سابق) به همراه گزارشات دولتی در یک دسته قرار گرفته و مجموعاً 52 طرح پژوهشی و گزارش دولتی مورد بررسی قرار گرفته است. بر خلاف پایان‌نامه‌های دانشجویی، بیش از پنجاه درصد از پژوهش‌های مرتبط با مواد مخدر با خاستگاه علمی جامعه‌شناسی انجام شده و پس از آن علوم پزشکی در رتبه بعدی قرار دارد. موضوعات مورد توجه در این پژوهش‌ها عبارت از بررسی علل اعتیاد، بررسی وضعیت اعتیاد در شهرهای مختلف، بررسی‌های پزشکی درباره مصرف مواد مخدر، اعتیاد مجدد، مطالعات مربوط به جوانان و

مواد مخدر و سیگار، روش‌های جلوگیری از اعتیاد و ... بوده است. این پژوهش‌های غالباً به یک منطقه جغرافیایی و شهر خاص اختصاص دارد و پژوهش‌های ملی به‌ندرت در این زمینه انجام شده است.

جدول شماره (2): طرح‌های پژوهشی و گزارش‌ها به تفکیک
خاستگاه علمی

وابستگی پژوهشی	علوم پزشکی	روان‌پزشکی	جامعه‌شناسی	روان‌شناسی	علوم تربیتی	شوق	نوع
طرح‌های عام	10	1	14	1	1	1	28
سازمان برنامه	1	1	12	3	2	0	19
گزارش دولتی	2	0	2	1	0	0	5
جمع	13	2	28	5	3	1	52

ج) مقالات

مقالات مختلف پیرامون مسائل گوناگون مرتبط با مواد مخدر در 162 عنوان ارائه یا منتشر شده است که از این میان یکصد و بیست و هشت مقاله در سمینارها ارائه شده و سی و چهار مقاله در نشریات معتبر به چاپ رسیده است. مقالات ارائه شده در سمینارها اکثراً در حوزه پزشکی و جامعه‌شناسی قرار دارند. در مقالات مجلات نیز محققین علوم پزشکی بیش از دیگران به تهیه و انتشار مقاله پیرامون مواد مخدر پرداخته‌اند. در مجموع حدود سی درصد از مقالات منتشره یا ارائه شده در سمینارها با رویکرد پزشکی، حدود بیست و پنج درصد آنها با رویکرد جامعه‌شناختی و بقیه با رویکردهای روان‌شناسی و سایر علوم انسانی تدوین شده‌اند.

جدول شماره (3): مقالات به تفکیک وابستگی به حوزه‌های علمی

وابستگی پژوهشی	علوم پزشکی	روان‌پزشکی	جامعه‌شناسی	روان‌شناسی	علوم تربیتی	حقوق	علوم دینی	تربیح	سایر	جمع
مقالات سمینارها	40	11	35	15	15	1	6	3	2	128
مقالات مجلات	20	2	5	0	7	0	0	0	0	34
جمع	60	13	40	15	22	1	6	3	2	162

همانطور که در جدول زیر نشان داده شده است، در مجموع 370 پایان‌نامه، پژوهش و مقاله مورد بررسی قرار گرفته است که نشان می‌دهند در مجموع نیمی از این فعالیت‌های علمی توسط دانشجویان و پژوهشگران رشته‌های پزشکی انجام شده است. پژوهشگران و دانشجویان رشته جامعه‌شناسی با اختلاف چشمگیر در رده دوم و سپس علوم تربیتی و روان‌شناسی قرار دارند. این نسبت نشان می‌دهد پارادایم فکری فعلی در حوزه مسائل مرتبط با مواد مخدر تحت تاثیر علوم پزشکی بوده و این پدیده بیش از همه به عنوان نوعی از بیماری بدنی تلقی می‌شود. همچنین در جداول پیشین دیدیم که کل پایان‌نامه‌های دکتری توسط دانشجویان پزشکی تدوین شده است و سایر حوزه‌های علمی در این خصوص اقدامی نکرده‌اند.

علوم پزشکی تنها زمانی می‌تواند وارد حوزه پژوهشی مواد مخدر شود که واقعه مصرف مواد مخدر رخ داده باشد و در واقع علم ما بعد واقعه است، عملکرد علمی فوق نشان می‌دهد که مباحث پیشینی مانند پیشگیری و جلوگیری از مصرف مواد مخدر چندان مورد توجه حوزه علمی نبوده است. علاوه بر علوم پزشکی، بسیاری از تحقیقات سایر علوم نیز به این پدیده بصورت مابعد واقعه نگاه کرده‌اند و

پیامدهای مصرف مواد مخدر یا مسائل مترتب بر مصرف مواد مخدر (مانند بررسی وضعیت زنان همسر معتاد) را مورد بررسی قرار داده‌اند. در خصوص نگرش سنجی نیز تنها می‌توان به چند پژوهش اشاره کرد که یا بصورت نظر سنجی و توسط صدا و سیما جمهوری اسلامی انجام شده یا برخی پژوهش‌های خاص که به جامعه آماری محدود (مانند معلمان یک منطقه شهری) بسنده کرده‌اند. این نوع پژوهش‌ها نیز غالباً از زاویه آسیبی به مساله نگاه کرده و از همان پیش فرض بدیهی انگاشته شده استفاده نموده‌اند.

جدول شماره (4): تولیدات علمی به تفکیک وابستگی به حوزه‌های علمی

رشته تحصیلی	علوم پزشکی	جامعه‌شناسی	روان‌شناسی	علوم تربیتی	حقوق و علوم سیاسی	علوم توانبخشی
پایان‌نامه	115	11	4	1	11	4
پژوهش	13	28	5	3	1	0
مقاله	60	40	15	22	1	0
جمع	188	79	24	26	13	4

ادامه جدول شماره(4): تولیدات علمی به تفکیک وابستگی
به حوزه‌های علمی

رشته تحصیلی	روان‌پژوهی	هنر	تاریخ	علوم دینی	علوم پایه	سایر	توجه
پایان‌نامه	0	5	0	2	3	0	156
پژوهش	2	0	0	0	0	0	52
مقاله	13	0	3	6	0	2	162
جمع	15	5	3	8	3	2	370

مروری بر برخی مطالعات مرتبط

در ادامه برخی پژوهش‌های انجام شده در سطح ملی که توسط سه وزارت‌خانه انجام شده است را مرور می‌نماییم. پژوهش اول به بررسی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان می‌پردازد، پژوهش دوم در میان دانش‌آموزان و پژوهش سوم در میان دانشجویان کشور انجام شده است.

پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1380) از جمله پژوهش‌های معتبری است که از سال 1379 آغاز شده و هر دو سال یک بار اجرا می‌شد. در این پیمایش، نگرش‌ها و ارزش‌های مردم ساکن در مرکز بیست و هشت استان کشور مورد تحقیق قرار می‌گرفت. یکی از بخش‌های این پیمایش بررسی نگرش مردم در خصوص مشکلات جامعه از منظر اهمیت و جدی‌بودن آنها است. در موج اول این

پیمایش سیزده مشکل مطرح و از پرسش‌شوندگان خواسته شده است میزان جدی‌بودن هر کدام را اعلام نمایند. پاسخ‌ها بر اساس طیف لیکرت تنظیم شده و شامل هفت جواب " اصلا، خیلی کم، کم، متوسط، زیاد، خیلی زیاد و کاملا" است. مشکل اعتیاد در جامعه در میان سیزده مشکل مطرح شده، پس از دو مشکل اقتصادی (بیکاری و گرانی)، حائز رتبه سوم است که 89/3 درصد از مردم معتقد بوده‌اند این مشکل، بیش از حد متوسط جدی است.

جدول شماره (5): فراوانی نسبی نگرش مردم نسبت

به جدی‌بودن مشکل اعتیاد در جامعه

اعتیاد تا چه حد جدی است؟	اصلا	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	كاملا
فراوانی نسبی پاسخ‌ها	0/4	0/7	2/5	7/1	28	37/8	23/5

بررسی بیشتر نشان می‌دهد میان جنس و تحصیلات و نگرش به اعتیاد رابطه معنادار وجود دارد. یعنی مردان بیش از زنان مشکل اعتیاد را جدی و افراد با تحصیلات بیشتر اهمیت این مشکل را بیشتر می‌دانند. در عین حال میان سن، وضع فعالیت (شغل) و وضعیت تاهل با نگرش به این مشکل رابطه چندان قوی‌ای وجود ندارد.

جدول زیر مشکلات مختلف (در سال 1379) را به ترتیب اهمیت نشان می‌دهد. بر اساس داده‌های این جدول تنها دو مشکل اقتصادی (بیکاری و گرانی) واجد اهمیت بیشتری نسبت به اعتیاد در جامعه بوده و سایر مشکلات که شامل مشکلات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی می‌شود حائز اهمیت کمتری نسبت به اعتیاد هستند. به عبارت دیگر مهم‌ترین مشکل اجتماعی در نگرش مردم کشور، اعتیاد است.

جدول شماره (6): نگرش مردم نسبت به مشکلات
مختلف به ترتیب اهمیت (1379)

ردیف	عنوان	فراوانی نسبی
1	بیکاری	93/8
2	گرانی	93/2
3	اعتیاد	89/3
4	پارتنری بازی	87/1
5	دزدی و کلاهبرداری	82
6	طلاق	76/3
7	چاپلوسی و تملق	67
8	اختلاف و چنددستگی	64/5
9	روابط نامشروع	64/3
10	ظلم و تبعیض	58/6
11	ناامنی	51/9
12	بی توجهی به دین	47/7
13	محدودیت آزادی‌های سیاسی (احزاب - مطبوعات - و...)	44/2

موج دوم این پژوهش در سال 1382 انجام شد، که موضوع اعتیاد را بطور جدی‌تر وارد پژوهش نموده است. بر اساس نتایج موج دوم، باز هم اعتیاد به مواد مخدر پس از بیکاری و گرانی، حائز رتبه سوم در میان مشکلات مختلف از نظر مردم است. اما این بار، 92 درصد از مردم معتقد بوده‌اند که مشکل اعتیاد بیش از حد متوسط جدی است. یعنی در موج دوم این پیمایش، حدود سه درصد به افرادی که معتقد بودند این مشکل جدی است، افزوده شده است.

جدول شماره (7): فراوانی نسبی نگرش مردم نسبت به جدی بودن

مشکل اعتیاد در جامعه

اعتماد تا چه حد جدی است؟	کم	متوسط	زیاد
فراوانی نسبی پاسخ‌ها	2/5	6/3	92

جدی‌ترین رابطه معنادار تنها میان نگرش به اعتیاد و جنس است که مردان، همانند سال 79، در سال 82 نیز این مشکل را جدی‌تر از

زنان می‌دانسته‌اند. البته تفاوت‌ها بسیار ناچیز است و احتمالاً با تغییر جامعه آماری قابل تغییر است. از این رو روابط معنادار چه در پیمایش سال 79 و چه در سال 82 چندان مهم نیست و می‌توان گفت جامعه در خصوص اعتیاد تقریباً نگرش مشترکی دارد.

جدول شماره (8): نگرش مردم نسبت به مشکلات مختلف به ترتیب

اهمیت (1382)

ردیف	عنوان	فراوانی نسبی 82
1	بیکاری	96
2	گرانی	95/7
3	اعتیاد	92
4	پارتی‌بازی	88/1
5	طلاق	85
6	دزدی و کلاهبرداری	69/4
7	روابط نامشروع	66/1
8	تبعیض	62
9	اختلاف و چنددستگی	55/7
10	ظلم و ستم	52/2
11	ناامنی	39/1
12	بی‌توجهی به دین	36/5

علاوه بر این سؤال، در موج دوم این پژوهش فصل خاصی به اعتیاد اختصاص داده شده است که طی آن پنج سؤال درباره نگرش مردم نسبت به این پدیده پرسیده شده است. پاسخ‌گویان در پاسخ به این سؤال که "به نظر شما با معتادان چه باید کرد"، اغلب پاسخ "به مراکز درمانی و بازپروری" اعزام شوند را برگزیده‌اند. در حالی که 77/7 درصد از مردم به این پاسخ تمایل داشته‌اند، 6/1 درصد از آنها معتقد بودند که باید معتادان را به زندان فرستاد، 15/2 درصد بر این عقیده بودند که معتادان را باید اعدام کرد و 1/1 درصد نظر بر آزاد گذاشتن آنها داشتند.

سؤال بعدی در خصوص "افزایش مجازات قاچاقچیان" بوده است که 89/1 درصد از مردم موافق این گزینه بودند، در حالی که 7/3 درصد مخالف و 3/6 درصد مردد بودند.

پیرامون "اعتماد به معتادین"، 50 درصد از مردم معتقد بودند که به فرد معتاد به مقدار " کمی " می‌شود اعتماد کرد، حال آنکه 41/4 درصد این اعتماد را "تا حدی" می‌دانستند و 8/6 درصد معتقد بودند می‌توان به معتادین "زیاد" اعتماد کرد. در خصوص "ارائه کار به معتادین"، 71/4 درصد از پاسخ‌گویان در پاسخ به این سؤال که "اگر امکانش را داشته باشید آیا حاضرید به معتادی که ترک کرده کار بدهید؟"، پاسخ مثبت داده اند و 28/6 درصد پاسخ منفی داده‌اند. درباره "خویشاوندی با فرد معتاد"، 81/3 درصد از مردم با ازدواج یکی از بستگان خود با معتادی که ترک کرده است مخالف بوده و تنها 18/7 درصد موافق این تصور بوده‌اند.

سه سؤال آخر یعنی میزان اعتماد به معتاد، ارائه کار به معتاد و ازدواج بستگان با فرد معتاد را می‌توان به نوعی در ردیف طیف فاصله سنجی بوگاردوس قرار داد. در طیف بوگاردوس در خصوص یک موضوع سئوالاتی مطرح می‌شود و نسبت میان فرد و موضوع از شدت به ضعف بررسی می‌گردد. همانطور که ملاحظه شد 50 درصد از مردم معتقد بودند به فرد معتاد نمی‌توان اعتماد کرد، 71/4 درصد در صورت امکان به معتادین کار می‌دهند و 81/3 درصد با ازدواج یکی از بستگان خود با فرد معتاد مخالفند. ازدواج یکی از بستگان با فرد معتاد از بالاترین سطح رابطه (میان این سه مقوله) برخوردار است. پس از آن اعتماد به معتاد و در آخر ارائه کار به فرد معتاد قرار دارد. همانطور که در نتایج آمد تنها در سطح پایین‌تر رابطه، یعنی ارائه کار به معتاد آن هم در صورتی که امکانش وجود داشته باشد، یک نسبت قابل توجه میان افراد و معتادین وجود دارد. یعنی فرد معتاد در نظام اجتماعی امروز، بنا بر نگرش مردم، دارای جایگاه بسیار پایینی بوده و با طرد اجتماعی روبرو است.

این پیمایش از آنجا که درصدد است ارزش‌ها و نگرش‌های مردم ایران (ساکن مراکز استان‌ها) را مورد سنجش قرار دهد، حوزه پژوهشی خود را بسیار گسترده انتخاب کرده و تنها می‌تواند یک تصویر کلی از نگرش‌های مردم حول موضوعات مختلف را ارائه دهد.

به همین دلیل داده‌های این پژوهش در خصوص اعتیاد چندان کاربردی نبوده و نمی‌توان از آنها نتایج روشن و خاصی احصاء نمود. مهم‌ترین نتیجه این پژوهش درباره اعتیاد را شاید در اهمیت‌یابی مساله دانست که نشان می‌دهد از نظر مردم اعتیاد مهم‌ترین مشکل در حوزه اجتماعی است که تنها دو مشکل حاد دیگر (گرانی و بیکاری) در رتبه اهمیت بالاتری از آن قرار دارند. علاوه بر آن این داده‌ها قادر به تعمیم نتایج به تمام حوزه مصرف مواد مخدر نمی‌باشند و تنها شکل افراطی مصرف منتهی به اعتیاد است که وارد شمول پیمایش شده است.

پژوهش بعدی با عنوان "بررسی وضع موجود سوء مصرف مواد مخدر در میان دانش آموزان کل کشور" (صدیق، 1382) در سال 1382 و در سطح مدارس کل کشور در مقاطع سوم راهنمایی تا سوم دبیرستان از طریق نمونه‌گیری و با حجم 7558 نفر انجام شده است. چارچوب نظری و عنوان این پژوهش خود به تنهایی بیانگر زاویه دید پژوهشگر بوده و نشان می‌دهد که این پژوهش نیز از زاویه آسیبی به مساله پرداخته است. روش تحقیق آن پیمایش بوده و از تکنیک پرسشنامه برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است. فرضیات این پژوهش با استفاده از نظریه‌های آسیب‌شناسی و کجروی اجتماعی تهیه شده است که بطور خاص بر آمده از سه نظریه "نظریه فشار"؛ فقدان فرصت‌های مشروع مرتن و وجود فرصت‌های نامشروع کلوارد دوالین، "نظریه یادگیری"؛ پیوند افتراقی سادرلند، و "نظریه کنترل اجتماعی"؛ فقدان اتصال با شبکه‌های اجتماعی هرشی، است. یکی از اهداف این پژوهش شناخت میزان آسیب‌پذیری‌ها و در معرض مصرف مواد مخدر و سیگاری بودن دانش‌آموزان است. بر اساس مدل پژوهشی این تحقیق، پایگاه اجتماعی، اعتقادات دینی، کنترل خانوادگی، گروه همالان، انسجام خانوادگی، فعالیت اجتماعی، اوقات فراغت، احساس خود باوری و اعتماد به خود، و نگرش به اعتیاد در وضعیت در معرض خطر سیگار، مواد مخدر و مشروبات الکلی بودن تاثیرگذار است. سیمای نمونه این پژوهش بطور خلاصه متشکل از

7558 نفر است که شامل 51/7 درصد پسر و 48/3 درصد دختر و گروه سنی 15 تا 18 سال می‌باشد.

بررسی تجارب شخصی دانش‌آموزان نشان داده است که 13/2 درصد از پاسخگویان هیچ آشنایی با سیگار ندارند، 9/8 درصد از آنها تنها درباره آن چیزهایی شنیده‌اند، 71/7 درصد از آنها سیگار را دیده‌اند، و تنها 5/3 درصد از آنها سیگار کشیده‌اند. درباره تریاک و هروئین نیز به ترتیب 26/3 درصد و 47/1 درصد منکر هرگونه آشنایی با آنها بوده، 55/1 درصد و 51/4 درصد چیزهایی درباره آن شنیده‌اند و تنها 0/5 درصد و 0/2 درصد گفته‌اند که این دو مواد را مصرف کرده‌اند.

جدول شماره (9): توزیع پاسخگویان به تفکیک تجارب شخصی مواد مخدر

مصرف کرده‌ام	دیدم	شنیده‌ام	اصلا تجربه نکرده‌ام	نوع تجربه
5.3	71.7	9.8	13.2	سیگار
0.5	18.2	55.1	26.3	تریاک
0.2	1.4	51.4	47.1	هروئین
0.2	2.8	44.2	52.7	حشیش
2.1	20.6	38.1	39.1	مشروبات الکلی

درباره میزان مصرف مواد مخدر، 61 نفر از پاسخگویان گفته‌اند روزی یکبار سیگار می‌کشند، 57 نفر هفته‌ای یک بار به مصرف سیگار مبادرت می‌کنند و 189 نفر گفته‌اند تا کنون سیگار کشیده‌اند. 9 نفر از پاسخگویان هفته‌ای یک بار و 8 نفر ماهی یک بار تریاک می‌کشند. درباره مصرف هروئین، 2 نفر گفته‌اند هفته‌ای یک بار، 4 نفر مدعی شده‌اند ماهی یک بار و 4 نفر هم گفته‌اند که تاکنون هروئین مصرف کرده‌اند. 5 نفر از پاسخگویان روزی یکبار حشیش می‌کشند و 9 نفر هم گفته‌اند هفته‌ای یک بار حشیش مصرف می‌کنند. درباره مشروبات الکلی، 14 نفر روزی یک بار، 26 نفر هفته‌ای یک بار، 42 نفر ماهی یک بار و 58 نفر تاکنون یک بار مشروب خورده‌اند.

اما مهم‌ترین بخش این پژوهش برای تحقیق حاضر، شاخص "نگرش به مواد مخدر" یا اعتیاد است. شاخص نگرش به اعتیاد متشکل از هفت گویه است. در گویه اول درباره مضرات فیزیکی مواد مخدر، با این عبارت که "اعتیاد به مواد مخدر باعث خراب‌شدن دستگاه تنفس و قلب آدمی می‌شود"، سؤال شده است. 91.3 درصد از پرسش‌شوندگان با این گویه موافق بوده و 3.8 درصد با آن مخالفت کرده‌اند. گویه دوم نیز به مضرات فیزیکی مصرف مواد مخدر می‌پردازد که با این عبارت سنجیده شده است: "مصرف تریاک به هر شکل که باشد، برای سلامتی ضرر دارد". 90 درصد از پاسخگویان موافق بوده و 5.2 درصد از آنها مخالف این عبارت بوده‌اند. گویه سوم می‌گوید: "مواد مخدر را حتی یک بار هم نباید تجربه کرد". 91.3 درصد از دانش‌آموزان موافق این گویه بوده و 4.7 درصد مخالفت خود را ابراز کرده‌اند. گویه چهارم با این مضمون مطرح شد که: اعتیاد یک بیماری است که باید آن را درمان کرد". این گویه رویکردی آسیب‌شناختی به مساله اعتیاد دارد که 89.9 درصد از پرسش‌شوندگان موافق آن بوده و 4.9 درصد مخالف بوده‌اند. گویه پنجم مطرح می‌دارد که "اگر آدم پول داشته باشد، مصرف مواد مخدر برای او هیچ مشکلی درست نمی‌کند". 80.9 درصد از پاسخگویان با آن مخالفت کرده و 11.3 درصد موافق آن بوده‌اند. گویه بعدی عبارت از آن است که "مصرف مواد مخدر نوعی خودکشی تدریجی است". 77.1 درصد موافق بوده و 12.9 درصد مخالف. درباره این گویه که: "مصرف مواد مخدر به آدم کمک می‌کند که مشکلات خودش را فراموش کند"، 16.6 درصد موافق بوده‌اند و 65.3 درصد مخالف.

جدول شماره (10): توزیع پاسخگویان به تفکیک گویه‌های

مقیاس نگرش به مواد مخدر

مطمئن نیستم	نظری ندارم	کاملا مخالفم	مخالفم	موافقم	کاملا موافقم	گویه‌های مقیاس
2	2.9	2	1.8	17	74.3	اعتیاد به مواد مخدر باعث خراب شدن دستگاه تنفس و قلب آدمی می‌شود.
1.9	3	2.4	2.8	19	71	مصرف تریاک به هر شکل که باشد، برای سلامتی ضرر دارد
1.5	2.5	2	2.7	15.4	75.9	مواد مخدر را حتی یک بار هم نباید تجربه کرد
1.9	3.3	2.1	2.8	24.1	65.8	اعتیاد یک بیماری است که باید آن را درمان کرد
3.1	4.8	61.2	19.7	4.4	6.9	اگر آدم پول داشته باشد، مصرف مواد مخدر برای او هیچ مشکلی درست نمی‌کند
3.8	6.2	8.2	4.7	23.9	53.2	مصرف مواد مخدر نوعی خودکشی تدریجی است
7	11.1	45.1	20.2	8.6	8	مصرف مواد مخدر به آدم کمک می‌کند که مشکلات خودش را فراموش کند

بررسی این مقیاس نشان می‌دهد که تنها 5 نفر (حدود 0/1 درصد از کل پاسخگویان) دارای نگرش کاملاً مثبت به مصرف مواد مخدر هستند. 1.5 درصد شامل 107 نفر از دانش‌آموزان دارای نگرش

مثبت به مواد مخدر بوده و 4.9 درصد هم نظر بینابین دارند. نظر 26.5 درصد از پاسخگویان نسبت به مواد مخدر منفی و نظر 67 درصد کاملاً منفی است.

جدول شماره (11): توزیع پاسخگویان به تفکیک نگرش به مواد مخدر

نگرش به مواد مخدر	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی
کاملاً مثبت	107	0/1
مثبت	107	1.5
بینابین	351	4.9
منفی	1885	26.5
کاملاً منفی	4767	67
جمع کل	7115	100

برخی رابطه‌های علی یا شبه علی میان نگرش به مواد مخدر و متغیرهای دیگر از این قرارند:

- دختران بیش از پسران دارای نگرش منفی به مواد مخدر هستند.
- با افزایش سن، نگرش منفی به مواد مخدر کاهش می‌یابد.
- بالا رفتن معدل دانش‌آموزان با نگرش منفی به مواد مخدر دارای رابطه است. یعنی هر چه معدل بالاتر می‌رود نگرش نیز منفی‌تر است.
- میان رشته‌های تحصیلی دانش‌آموزان و نگرش به مواد مخدر رابطه وجود دارد. به عبارت دیگر دانش‌آموزان برخی رشته‌ها دارای نگرش منفی‌تری به مواد مخدر هستند.
- میان قومیت و نگرش به مواد مخدر رابطه وجود دارد.
- دانش‌آموزان متعلق به قوم بلوچ و عرب بیش از دیگران به مواد مخدر نگرش مثبت دارند. میان پایگاه اجتماعی و اقتصادی و نگرش به مواد مخدر نیز رابطه وجود دارد.

علاوه بر بررسی نگرش دانش‌آموزان نسبت به مواد مخدر، نگرش آنها به فرد معتاد نیز مورد بررسی قرار گرفته است. سؤال این بخش عبارت بود از "تا چه اندازه دانش‌آموزان به فرد معتاد نگرش منفی یا مثبت دارند؟" در بررسی پاسخ‌ها مشخص شد، 6.6 درصد از دانش‌آموزان معتقدند که دوستی با افراد معتاد اشکالی ندارد، 11

درصد از دانش‌آموزان مخالف این گویه هستند که "افراد معتاد شغل و خانواده خود را از دست می‌دهند"، 11.3 درصد از آنها مخالف این گویه هستند که مردم معتادان را دوست ندارند"، 4.8 درصد هم مخالف این تصور هستند که "معتادان نمی‌توانند درست تصمیم بگیرند"، همچنین 4.8 درصد اعتقاد دارند که "دوستی با فرد معتاد خطرناک نیست"، و در نهایت 11.3 درصد از دانش‌آموزان اعتقاد ندارند که "معتادان انگل‌های اجتماع هستند".

جدول شماره (12): نگرش پاسخگویان به فرد معتاد

مخالف	موافق	نگرش به فرد معتاد
88.3	6.6	دوستی با افراد معتاد اشکالی ندارد
11	80.7	افراد معتاد شغل و خانواده خود را از دست می‌دهند
11.3	80.5	مردم معتادان را دوست ندارند
4.8	86	معتادان نمی‌توانند درست تصمیم بگیرند
91.3	4.8	دوستی با فرد معتاد خطرناک نیست
11.6	82.6	معتادان انگل‌های اجتماع هستند

بطور کلی این شاخص نشان می‌دهد، تنها 1.8 درصد از دانش‌آموزان نسبت به فرد معتاد دارای نگرش مثبت بوده و 6.6 درصد دیدگاه بینابین دارند، و 91.6 درصد دیدگاه منفی به فرد معتاد دارند. بر اساس نتایج این پژوهش، دختران بیش از پسران نسبت به معتاد نگرش منفی دارند، و هرچه سن بالاتر می‌رود و پایه تحصیلی دانش‌آموزان افزایش می‌یابد، نگرش آنها نسبت به فرد معتاد منفی‌تر می‌شود. دانش‌آموزان برخی رشته‌های تحصیلی (ریاضی فیزیک) نگرش منفی‌تر و دانش‌آموزان برخی رشته‌ها (علوم انسانی) دارای نگرش نسبتاً مثبت‌تری هستند. همچنین بررسی قومیت دانش‌آموزان نشان می‌دهد که افراد وابسته به قوم بلوچ و عرب نگرش مثبت‌تری به معتاد دارند. بطور کلی نتایج این پژوهش نشان می‌دهد نگرش اغلب دانش‌آموزان نسبت به مواد مخدر و اعتیاد منفی است و نیز تعداد کمی از آنها، بنابر پاسخ‌هایشان، سیگار، مواد مخدر و مشروبات الکلی مصرف می‌کنند.

پژوهشی سوم با عنوان "دانشجویان و مسئله مواد مخدر؛ شیوع‌شناسی مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان دانشگاه‌های دولتی" (سراج زاده، 1382)، توسط دفتر برنامه‌ریزی اجتماعی و مطالعات فرهنگی وزارت علوم و تحقیقات و فناوری انجام شده است که بطور اختصاصی به دانشجویان می‌پردازد. این پژوهش به روش پیمایش در نیم‌سال اول سال تحصیلی 1381-1382 با نمونه 5231 نفره از 21 دانشگاه دولتی تحت پوشش وزارت علوم و تحقیقات و فناوری، اجرا شده است. در این تحقیق عنوان شده است که این طرح برای اولین بار به صورت اختصاصی و تفصیلی به موضوع مواد مخدر در بین دانشجویان می‌پردازد.

هدف این پژوهش چنین عنوان شده است؛ "اطلاع پیدا کردن از نگرش دانشجویان نسبت به مواد مخدر و مشروبات الکلی و نیز آشنایی، دسترسی و استفاده آنان از این مواد. همچنین شناخت مهم‌ترین عوامل موثر و متغیرهای تبیین‌کننده‌ی مسئله مواد مخدر در بین دانشجویان".

این پژوهش با دو روش "خود گزارشی" و بررسی اطلاعات موجود در دفاتر و نهادهایی که به نوعی به مسئله مواد مخدر در دانشگاه‌ها ارتباط دارند انجام شده است که از یک‌سو به بررسی داده‌هایی که خود دانشجویان ارائه داده‌اند و سپس به داده‌های ارائه‌شده توسط نهادهای مسئول می‌پردازد. به همین دلیل متغیرهای مورد پژوهش شامل پرسش‌های نگرشی که به بررسی نگرش دانشجویان در خصوص مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی می‌پردازد، پرسش‌های واقعی که به تجربیات و آگاهی‌ها توجه دارد و متغیرهای تبیین‌کننده مانند سن و جنس و قومیت که تفاوت‌ها را از آن طریق تبیین نماید، می‌شود.

سیمای جامعه نمونه از این قرار است؛ 50.4 درصد از پرسش‌شوندگان زن بوده و 49.6 درصد مرد، 90.1 درصد از آنها مجرد، 9.5 درصد متأهل و 0.4 درصدشان مطلقه بودند. از نظر سنی 92.3 درصد از کل پاسخگویان در سنین زیر 25 سال قرار داشتند.

در این میان، 40.9 درصد در سنین 17 تا 20 سال و 51.4 درصد 21 تا 24 ساله بودند.

در بررسی آگاهی دانشجویان، 89.3 درصد از آنها تاکنون در مورد افزایش مصرف مواد مخدر و 78.2 درصد درباره افزایش مصرف مشروبات الکلی در بین دانشجویان چیزی شنیده‌اند. 64.4 درصد از آنها تاکنون شواهد تاییدکننده افزایش مصرف مواد مخدر مشاهده کرده‌اند و 54.3 درصد با شواهدی دال بر افزایش مصرف مشروبات الکلی را برخورد داشته‌اند.

96.8 درصد از پاسخگویان از شیوع مصرف مواد مخدر و 88.3 درصد از آنها از شیوع مشروبات الکلی در بین دانشجویان ابراز نگرانی کرده‌اند. در این حال، 62.4 درصد از پاسخگویان کاملاً نگران بوده‌اند. درباره دسترسی به مواد مخدر اقلیت کوچکی یعنی 0.7 درصد گفته‌اند که تهیه مواد مخدر و مشروبات الکلی در دانشگاه یا خوابگاه غیر ممکن است. اغلب دانشجویان معتقدند تهیه مواد مخدر و یا مشروبات الکلی در سطح در دانشگاه یا خوابگاه چندان دشوار نیست. ارزیابی دانشجویان از شیوع مصرف سیگار، مشروبات الکلی و تریاک در بین دانشجویان از این قرار است؛ 73 درصد شیوع سیگار را در بین دانشجویان زیاد یا بسیار زیاد دانسته‌اند. 47.6 درصد مصرف تفریحی مشروبات الکلی را زیاد یا بسیار زیاد عنوان کرده‌اند و یک چهارم نیز گفته‌اند که مصرف تفریحی تریاک و نیز مصرف مواد مخدر در ایام امتحانات زیاد یا بسیار زیاد است.

در بررسی سنجش نگرش دانشجویان درباره مصرف مواد مخدر، اغلب آنها نسبت به مصرف سیگار نگرش منفی داشته‌اند. یعنی 63 درصد در پاسخ به این گزینه که "سیگار کشیدن مقدمه مصرف مواد مخدر است و باید از آن پرهیز کرد" موافق یا کاملاً موافق بودند.

اکثریت بزرگی از دانشجویان نسبت به مصرف حشیش نگرش منفی داشته‌اند. این نتیجه از بررسی این عبارت که "حشیش اعتیاد آور نیست و نباید از مصرف آن نگران بود" بدست آمده که 83 درصد از دانشجویان با این عبارت مخالف یا کاملاً مخالف بوده‌اند.

بررسی نگرش دانشجویان نسبت به مصرف تریاک نسبت به حشیش مثبت‌تر بوده است. با این حال 63 درصد از آنها در مورد زبان‌بار بودن مصرف تریاک (به هر شکل) موافق یا کاملاً موافق بودند. همچنین 57 درصد از آنان با این عبارت که "کسی که اراده‌اش قوی باشد با مصرف گاه به گاه تریاک معتاد نمی‌شود" مخالف بودند.

بررسی نگرش دانشجویان نسبت به مصرف مشروبات الکلی نشان می‌دهد 46 درصد از آنها با کم‌خطر بودن مشروبات الکلی نسبت به مواد مخدر موافق یا کاملاً موافق بودند. در عین حال اغلب آنها موافق بوده‌اند که مصرف مشروبات الکلی حرام است.

در مجموع می‌توان گفت که اکثریت بزرگی از دانشجویان نسبت به مصرف مواد مخدر داری نگرش منفی می‌باشند. 64 تا 86 درصد از آنها با عبارات منفی درباره مصرف مواد مخدر موافق بوده و با عبارات مثبت مخالفت کرده‌اند. یعنی 86 درصد با این عبارت که "اگر جوانی مواد مخدر مصرف کند آینده شغلی و خانوادگی‌اش را نابود می‌کند" موافق و بسیار موافق بوده‌اند. 63 درصد از آنها با این توجیه که "وقتی که کسی با غم و اندوه دست به گریبان است، مصرف مواد مخدر تنها چیزی است که می‌تواند او را تسکین دهد"، مخالف و کاملاً مخالف بوده‌اند. 81 درصد از دانشجویان با عبارت "مصرف مواد مخدر اگر به اعتیاد منجر نشود اشکالی ندارد"، مخالف یا کاملاً مخالف بوده‌اند. حدود 80 درصد از آنها با "مصرف تفریحی و محدود مواد مخدر اشکالی ندارد"، مخالف یا کاملاً مخالف بوده‌اند. 75 درصد با این عبارت که "مواد مخدر را حتی یک بار هم نباید تجربه کرد"، موافق و کاملاً موافق بوده‌اند. 67 درصد از آنها با این نظر که "دوستی با فردی که مواد مخدر مصرف می‌کند خطرناک است"، موافق و کاملاً موافق بوده‌اند. و در نهایت 64 درصد از دانشجویان با عبارت "کسی که مواد مخدر مصرف می‌کند در بین مردم آبرو و حیثیت ندارد"، موافق یا کاملاً موافق بوده‌اند.

پژوهش‌های دیگری نیز به بررسی وضعیت مقاله‌نگاری طی سی سال گذشته (1381-1352) و مطالعات مربوط به سوء مصرف مواد با

رویکرد روانی - اجتماعی طی یک دهه و نیم گذشته (1370-1384) پرداخته اند، که نتایج آنها در دو مقاله علمی در فصلنامه های تخصصی "اعتیاد پژوهی" و "بررسی مسائل اجتماعی ایران" به چاپ رسیده است. برای اطلاع از محتوای این مقالات خلاصه آنها در ادامه می آید.

مطالعه مقاله نگاری سی سال مقالات پژوهشی کشور (رحیمی موقر و همکاران، 1388)

"در جهان در طول دهه های گذشته دانش تولید شده در زمینه اعتیاد رشد قابل توجهی داشته است. هدف اصلی این تحقیق بررسی ویژگی های مهم تولید علم در زمینه اعتیاد در کشور از طریق بررسی مقالات چاپ شده در مجلات علمی داخلی و خارجی طی سی سال گذشته بوده است.

برای انجام این پژوهش از بانک مقالات پژوهشی بهداشت روان کشور که شامل مقالات پژوهشی روان پزشکی، روان شناسی و علوم عصب پایه است استفاده شد. این مطالعه به بررسی مقالاتی محدود شد که در یک دوره سی ساله از سال 1352 تا 1381 منتشر شده اند. مقالات از نظر اطلاعات مقاله نگاری شامل ویژگی های مجلات، نویسندگان، سازمان ها و منابع حمایت مالی پژوهش، مورد بررسی قرار گرفتند.

کشور ما ایران به دلایل گوناگون تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی و اجتماعی صدها سال است که با مشکل اعتیاد و عوارض آن روبه رو بوده است. اعتیاد در کشور ما مانند سایر کشورهای مشرق زمین الگوی خاصی دارد که با الگوی موجود در کشورهای توسعه یافته غربی که بیشترین تولید دانش را دارند متفاوت است. بدیهی است که در چنین شرایطی تولید اطلاعات و دانش داخلی مورد نیاز کشور می تواند نقشی اساسی در بهبود سیاستگذاری و برنامه ریزی و انجام مداخلات ایفا کند. در برنامه ریزی برای ارتقای فعالیت های پژوهشی آینده ارزیابی و نقد وضعیت تولید و توزیع علم در دهه های گذشته ضروری است.

این مقاله به بررسی میزان پژوهش های صورت گرفته در حوزه اعتیاد و اطلاعات مقاله نگاری آن ها پرداخته است. هدف از این مطالعه فراهم آوردن چشم انداز کلی پژوهش های اعتیاد کشور و شناسایی نقاط قوت و ضعف آن است تا موجب توسعه پژوهش در بخش هایی شود که توجه کمتری به آن ها شده است و در بهبود روند سیاستگذاری های پژوهشی مربوطه موثر باشد.

از مجموع 3031 مقاله پژوهشی بهداشت روان کشور با تعریف یاد شده ، 218 مقاله (7/19 درصد) مربوط به مواداعتیادآور، مصرف مواد و اعتیاد به آن ها بوده اند. چنان که در جدول شماره 1 ملاحظه می شود نزدیک به نیمی از مقالات در مجلات پزشکی فارسی زبان و بیش از یک سوم دیگر در مجلات خارجی به چاپ رسیده اند. این مقالات در 53 مجله فارسی زبان و 42 مجله انگلیسی زبان به چاپ رسیده اند.

جدول شماره 1: فراوانی نوع مجلاتی که مقالات مرتبط با مواد و اعتیاد در آن ها چاپ شده اند

نوع مجلات	تعداد	درصد
مجلات پزشکی ایرانی	94	43/1
مجلات علوم رفتاری و اجتماعی	33	15/1
مجلات انگلیسی زبان ایرانی	6	2/8
مجلات خارجی	85	39/0
جمع کل	218	100

بررسی روند انتشار مقالات نشان می دهد که چاپ مقالات مرتبط با اعتیاد از سال 1373 رو به افزایش گذاشته و میزان رشد نیز از سال 1380 شدت چشمگیری پیدا کرده است به گونه ای که نزدیک به نیمی از کل این مقالات در دو سال آخر (1380 و 1381) منتشر شده اند.

در 218 مقاله مذکور در مجموع نام 641 نویسنده ذکر شده است. یعنی به طور متوسط هر مقاله دارای 2/4 نویسنده بوده است. مجموع 449 نفر نویسنده در نوشتن این مقالات مشارکت کرده بودند. تعداد 356 نفر (79/3 درصد) از نویسندگان تنها دارای یک مقاله بوده اند و

نیمی از 218 مقاله تنها توسط 15 نفر (3/3 درصد) از نویسندگان نوشته شده بود. ویژگی های نویسندگان از نظر جنسیت، مدرک تحصیلی و سازمان محل کار در جدول شماره 3 خلاصه شده است. چنان که ملاحظه می شود نزدیک به 80 درصد مقالات فارسی زبان را مردان نوشته اند. هم چنین از نظر رشته غلبه با پزشکان و از نظر سازمانی با دانشگاه های علوم پزشکی کشور است. سهم دانشگاه های علوم پزشکی شهرستان ها نیز قابل توجه است. از میان دانشگاه ها، دانشگاه علوم پزشکی تهران با 135 بار و دانشگاه های علوم پزشکی شهید بهشتی و کرمان به ترتیب با 38 و 32 بار بیش ترین میزان از سازمان های محل کار نویسندگان مقالات را به خود اختصاص داده اند. در هیچ یک از مقالاتی که متن اصلی آن ها در دست بود نویسنده خارجی مشارکت نداشته است. تنها در 16 مقاله منبع حمایت مالی ذکر شده بود که در همه موارد دولتی بود.

جدول شماره 2: ویژگی های نویسندگان مقالات مرتبط با اعتبار

تمام نویسندگان فراوانی مطلق		نویسنده اول فراوانی مطلق		ویژگی های نویسندگان	
78/8	264	79/2	99	مرد	جنسیت (مربوط به 127 مقاله)
21/2	71	20/8	26	زن	فارسی زبان
24/3	129	25/3	45	دکترای حرف پزشکی یا پزشکی تخصصی	مدرک تحصیلی (178 مقاله)
14/7	78	15/7	28	دکترای PHD یا دانشجوی دکتری PHD	
9/6	51	10/7	19	دکتر (با درجه نامشخص)	
10/6	56	14/0	25	کارشناس ارشد	
36/6	194	32/0	57	دانشگاه های علوم پزشکی تهران	سازمان محل کار (178 مقاله) ¹
27/2	144	33/7	60	دانشگاه های علوم پزشکی شهرستان ها	
13/4	71	15/2	27	دانشگاه های تهران (غیر از علوم پزشکی)	

1- تنها به متن اصلی مقاله دسترسی پیدا شد که در بعضی از موارد مدرک تحصیلی یا سازمان محل کار نویسندگان در متن اصلی مقاله نیز ثبت نشده بود.

3/0	16	2/2	4	دانشگاه های شهرستان ها(غیر از علوم پزشکی)	
2/6	14	3/4	6	سایر سازمان ها	

خلاصه آنکه، رشد انتشار مقالات در زمینه اعتیاد طی سال های اخیر چشمگیر است. علاوه بر رشد قابل توجه برون داد کلی دانش کشور رشد ویژه در زمینه پژوهش های اعتیاد را می توان به شناخت بیش تر مشکل اعتیاد در کشور و تعامل افزایش یافته های نهادهای اجرایی با نهادهای علمی کشور مرتبط دانست. علاوه بر این افزایش مشکل اعتیاد در کشور در دو دهه گذشته نیز بر اهمیت موضوع افزوده است.

در دوره زمانی که این مطالعه به آن مربوط می شود یعنی 1352 تا 1381، هیچ گونه مجله اختصاصی در مورد اعتیاد وجود نداشته است. در حال حاضر در کشور ما تنها یک مجله علمی اختصاصی در زمینه اعتیاد وجود دارد (مجله اعتیاد پژوهی¹) که از سال 1382 منتشر و مدتی نیز چاپ آن متوقف بوده است. علاوه بر این مطالعه حاضر نشان داد که بیش ترین میزان از مقالات اعتیاد در مجلات پزشکی کشور به چاپ رسیده اند و نسبت کم تری در مجلات علوم رفتاری و اجتماعی چاپ شده اند. در سایر نقاط جهان نیز با این که تعداد زیادی مجلات اختصاصی اعتیاد وجود دارد، لیکن نسبت قابل توجهی از علم اعتیاد در مجلات غیر اختصاصی پزشکی به چاپ می رسند.

یکی از عوامل رشد قابل توجه دانش جهانی اعتیاد در دهه های اخیر را شاید بتوان به این واقعیت ربط داد که در بسیاری از کشورهای جهان، مطالعات مرتبط به اعتیاد توسط منابع گوناگون مانند سازمان های مختلف دولتی، ایالتی و شهری، دانشگاه ها، نهادهای خصوصی، بنیادها و صنایع دارویی مورد حمایت قرار می گیرند. در کشور ما نیز سازمان های گوناگون داخلی هم چنین بین المللی مرتبط با مواد از چنین پژوهش هایی حمایت می کنند، لیکن

1-این فصلنامه به مدیر مسؤلی دکتر علی هاشمی و سردبیری محمدعلی زکریایی در سال 1382 برای اولین بار به چاپ رسیده است.

تعداد بسیار محدود مقالاتی که وجود منبع حمایت مالی را قید کرده باشند، حکایت از این امر دارد که مطالعات مورد حمایت چنین سازمان‌هایی به ندرت به صورت مقاله علمی به چاپ می‌رسند.

گرچه به نظر می‌رسد که احتمالاً در برخی از مقالات به رغم وجود منبع حمایت‌کننده این موضوع در مقاله قید نشده باشد. ولی قطعاً بسیاری از این مطالعات بدون حمایت مالی انجام شده‌اند.

علاوه بر این فقدان پژوهش‌های حمایت‌شده توسط صنایع دارویی در درجه اول نشان از عدم احساس نیاز صاحبان این صنایع به بهره‌گیری از پژوهش برای افزایش فروش خود و در درجه دوم عدم تعامل محققان با آن‌ها دارد. این که همه ساله حدود صد هزار نفر از معطادان کشور برای درمان خود به مراکز درمانی دولتی و خصوصی مراجعه می‌کنند نشان از وجود بازار قابل توجه داروهای به کار رفته در درمان اعتیاد دارد.

چنان که در این مطالعه مشخص شد حدود 40 درصد مقالات مربوط به اعتیاد در مجلات خارجی اندکس شده به چاپ رسیده‌اند. این رقم میزان قابل توجهی است که بیش از میزان چاپ مقاله‌هایی روان‌پزشکی و روان‌شناسی (19/8 درصد) در مجلات خارجی در همین دوره زمانی است. مطالعات نشان داده‌اند که مقالاتی که از کشورهای در حال توسعه به مجلات بین‌المللی ارسال می‌شوند به طور کلی شانس کم‌تری برای پذیرفته شدن می‌یابند.

مطالعه حاضر نشان داد مراکزی که در کشور درباره اعتیاد تحقیق می‌کنند، متنوع‌اند. جنبه مثبت این یافته عدم انحصار این موضوع و مداخله گروه‌های بسیار در آن است. لیکن از سوی دیگر فقدان مراکزی که تولیدات بسیار در این زمینه داشته باشند نشان از پرداخت سطحی و مقطعی محقق و یا مراکزی به این موضوع بوده که نمی‌تواند منجر به تاثیر قابل ملاحظه در رشد دانش داخلی شود. یکی دیگر از یافته‌های بارز این مطالعه کمبود مقالاتی است که در آن پژوهشگران خارجی مشارکت داشته‌اند.

مطالعه حاضر نشان داد که بیشترین مطالعات اعتیاد توسط دانشگاه‌های علوم پزشکی و متخصصان حرف پزشکی انجام می‌شود. همین مسله نشان می‌دهد که تولید علم در حوزه اعتیاد به چه میزان رویکرد پزشکی یافته است. لیکن معلوم نیست که در ایران آیا به طور کلی میزان پژوهش‌هایی که توسط متخصصان علوم اجتماعی در امر اعتیاد صورت می‌گیرد کم است و یا این پژوهشگران کمتر به انتشار نتایج مطالعات خود در مجلات علمی می‌پردازند که در هر دو صورت نیاز به توجه و تقویت بیش‌تری دارد.

به طور کلی گرچه مشارکت در ایران در تولید دانش اعتیاد جهان قابل ملاحظه نیست، ولی با روند مطلوبی رو به روییم که می‌تواند در آینده سهم کشور را در گسترش مرزهای دانش اعتیاد بهبود بخشد. با راه‌اندازی مراکز تحقیقات گوناگون در زمینه بهداشت روان و اعتیاد در سال‌های گذشته و مطرح شدن اعتیاد به عنوان اولویت موضوعی در بسیاری از دانشگاه‌ها و مراکز علمی و ضرورت تولید دانش بومی برای کنترل اعتیاد در کشور پیش‌بینی می‌شود در سال‌های آینده شاهد رشد مطلوب‌تری در این زمینه باشیم.

فرا تحلیل مطالعات مربوط به سوء مصرف مواد با رویکرد روانی -

اجتماعی طی یک‌دهه و نیم گذشته (1384-1370)، (محسن تبریزی و همکاران، 1389):

"مقاله حاضر بر اساس بخشی از نتایج یک فراتحلیلی مربوط به تحقیقات انجام شده در حوزه اعتیاد در ایران بین سال‌های 1370 تا 1384 با رویکرد روانی - اجتماعی تدوین شده است.

فرا تحلیل 49 اثر تحقیقی با رویکرد روانی - اجتماعی مربوط به پیشگیری از سوء مصرف مواد¹ نشانگر نتایج زیر است: با توجه به تعدد متغیرهای مستقل اثرگذار بر گرایش به سوء مصرف بر اساس ضرائب اثرگذاری درجه بندی کوهن به ترتیب میزان‌های تاثیر متغیرهای آموزش مهارت‌های زندگی و مقاومت اجتماعی و گروه

1- از: 199 اثر تحقیقی شناسایی شده 49 تحقیق مربوط به برنامه‌های پیشگیری روانی - اجتماعی / شماره

1، سوء مصرف مواد جهت انجام فرا تحلیل انتخاب شدند.

همال و نوع دوستان هر یک با 43 درصد میانگین اثر گذاری بر متغیر وابسته (رفتار اعتیادی و گرایش به سوء مصرف مواد) آگاهی از اثرات مواد با 42 درصد میانگین اثر گذاری، کیفیت مناسبات و روابط فامیلی با 41 درصد میانگین اثر گذاری، عوامل خلقی و شخصیتی و جابجایی های مکانی و مهاجرت هر یک با 39 درصد میانگین اثر گذاری، سن با 38 درصد میانگین اثر گذاری، نظارت و کنترل والدین و بیماری افسردگی هر کدام با 36 درصد میانگین اثر گذاری، متغیر رفتاری شخصیتی با 35 درصد میانگین اثر گذاری، تعاملات درون گروهی و عملکرد تحصیلی هر یک با 34 درصد میانگین اثر گذاری، گروه درمان و اعتیاد پدر هر یک با 32 درصد میانگین اثر گذاری، سابقه اعتیاد در خانواده، اعتیاد پدر و حساسیت در روابط متقابل و سرند اختلال همراه هر یک با 31 درصد میانگین اثر گذاری و آگاه سازی از طریق پوستر و کاریکاتور با 3 درصد میانگین اثر گذاری به عنوان عوامل موثر بر رفتار اعتیادی در مطالعات مرور شده مطرح اند که بر اساس ضرائب اثر گذاری درجه بندی کوهن در حد اثرات بالنسبه موثر می توان آنها را طبقه بندی کرد. یافته های این تحقیق به شرح زیر است:

1- آثار تحقیقاتی انتخاب شده جهت فراتحلیل (49 اثر) با عنایت به تمرکز آنها در حیطه های مطالعاتی مختلف نظیر حیطه های فرد، خانواده، گروه همال، مدرسه، کار، محله و جامعه (گروه) طبقه بندی شده اند. در جدول شماره 1 توزیع متون تحقیقاتی برگزیده بر حسب حیطه مطالعاتی آنها نمایش داده شده است:

جدول شماره 1: توزیع متون تحقیقاتی برگزیده بر حسب حیطه مطالعاتی

ردیف	حیطه مطالعاتی	فراوانی	درصد
1	حیطه فرد	16	33
2	حیطه خانواده	7	14
3	حیطه گروه همال	2	4
4	حیطه مدرسه	5	10
5	حیطه کار	3	6

4	2	حیطه محله	6
29	14	حیطه جامعه/ گروه	7
100	49	جمع	8

همان طوری که ملاحظه می شود حیطه فرد و حیطه گروه از حیطه های مسلط در مطالعات مربوط به پیشگیری از سوء مصرف مواد به شمار می آید، به طوری که حدود 33 درصد و 29 درصد از تحقیقات مرور شده در فراتحلیل مربوط به این دو حیطه مطالعاتی هستند. در مراتب بعدی حیطه خانواده با 14 درصد و حیطه مدرسه با 10 درصد قرار دارند. سپس حیطه کار با 6 درصد و حیطه گروه همال و حیطه محله هر یک با 4 درصد قرار گرفته اند. نتایج حاصله گویای این واقعیت است که حیطه گروه همال، حیطه کار و حیطه محله به نسبت کم تر از حیطه های دیگر توجه محققان و صاحب نظران مسایل اعتیاد را در کشور به تحقیق و تتبع در این حیطه ها به خود جلب کرده است.

2- توزیع فراوانی و درصد متون تحقیقاتی برگزیده جهت فراتحلیل بر حسب حوزه و قلمرو مطالعاتی در جدول شماره 2 منعکس است. همان طوری که مشاهده می شود در منابع تحقیقاتی مرور شده حدود 29 درصد متعلق به حوزه مطالعاتی جامعه شناسی، 18 درصد متعلق به حوزه مطالعاتی روان شناسی، 47 درصد متعلق به حوزه مطالعاتی روان شناسی اجتماعی و 6 درصد نیز متعلق به حوزه روان پزشکی است.

جدول شماره 2: توزیع متون تحقیقاتی برگزیده بر حسب قلمرو و حوزه مطالعاتی

درصد	فراوانی	قلمرو و حوزه مطالعاتی	ردیف
29	14	جامعه شناسی	1
18	9	روان شناسی	2
47	23	روان شناسی اجتماعی	3
6	3	روان پزشکی	4
100	49	جمع کل	5

3- منابع تحقیقاتی مرور شده جهت فراتحلیل به صورت رساله و پایان نامه دانشجویی عرضه گردیده و یا به شکل گزارش تحقیقاتی و یا مقاله و کتاب طبقه بندی شده اند. همان طوری که جدول شماره 3 نشان می دهد درصد بالایی از منابع و متون تحقیقاتی مرور شده در قالب پایان نامه و رساله دانشجویی عرضه شده است، به طوری که حدود 61 درصد منابع مرور شده پایان نامه و رساله دانشجویی و حدود 31 درصد از آن در شکل گزارش تحقیقاتی و حدود 8 درصد نیز به صورت مقاله و کتاب می باشند.

جدول شماره 3: توزیع منابع تحقیقاتی مرور شده بر حسب ماهیت و نوع اثر

ردیف	ماهیت و نوع اثر مرور شده	فراوانی	درصد
1	پایان نامه و رساله دانشجویی	30	61
2	گزارش تحقیقاتی	15	31
3	مقاله، کتاب	4	8
4	جمع کل	49	100

4- نتایج حاصله از مرور متون تحقیقاتی برگزیده بر حسب روش مطالعه نشان می دهد که نوع روشهایی به کار رفته در مطالعات مربوط به پیشگیری و آگاه سازی از سوء مصرف مواد بر حسب حوزه های مطالعاتی متعدد و متنوع است. روش پیمایشی با 36 درصد به عنوان شایع ترین روش مطالعه در تحقیقات مرور شده مطرح است. در مراتب بعدی روش علی - مقایسه ای پس رویدادی با 31 درصد، تجربی - آزمایشی با 23 درصد قرار گرفته اند. حدود 10 درصد از مطالعات نیز از روش سایر روش ها نظیر روش مبتنی بر بحث در گروه متمرکز (F.G.D)¹ مشاهده مشارکتی² و نظایر آن استفاده کرده اند.

جدول شماره 4: توزیع منابع تحقیقاتی مرور شده بر حسب نوع روش مطالعه

ردیف	نوع روش تحقیق	فراوانی	درصد
1	پیمایش	18	36
2	تجربی - آزمایشی	11	23
3	علی - مقایسه ای پس رویدادی	15	31

۱-Focus-Group Discussion

۲-Participant Observation

10	5	سایر روش ها	4
100	49	جمع کل	5

5- توزیع متون تحقیقاتی مرور شده بر حسب مدل های نظری مورد تاکید: اگر چه در اغلب تحقیقات مرور شده محققان به طور اخص از مدل های نظری موجود نظیر: مدل فرایدمن و همکاران، مدل گلانتز و پیکنس، مدل هاوسر و همکاران، مدل کلاگزبرن و همکاران و مدل ترکیبی بوتوین نام نمی برند، مع الوصف با قرار دادن تحقیقات خود در چارچوبه های نظری محقق ساخته که بر اساس برخی از شایع ترین نظریه های مربوط به سوء مصرف مواد و رفتار اعتیادی نظیر رفتار مساله دار جسور و جسو، نظریه کناره گیری از رابطه، کومینگ و هنری، نظریه عزت نفس و اعتیاد، استفن هاگن، نظریه کنترل اجتماعی، هیرشی، نظریه مصرف مواد مخدر، میلکمن و فراش، نظریه آنومی، مرتن، نظریه ترکیب تاثیرات، مک آلیف و گوردون. نظریه نارسایی شخصیت آسبول و نظایر آن تنظیم شده اند. می کوشند عواملی را که در مدل های نظری شایع در مطالعات روانی - اجتماعی مربوط به سوء مصرف مواد نظیر مدل ترکیبی بوتوین، مدل فرایدمن و همکاران و امثالهم مطرح اند مورد توجه قرار دهند. در جدول زیر توزیع فراوانی و درصد نظریه های مورد استفاده در تحقیقات مرور شده و بر حسب نوع نظریه ارائه گردیده است. همان طور که ملاحظه می شود نظریه های کنترل اجتماعی هیرشی، آنومی مرتن و دورکهایم کناره گیری از رابطه هنری و کومینگ و رفتار مساله دار جسور و جسور به ترتیب با 21، 17، 11 و 10 درصد از نظریه های شایع در مطالعات مرور شده را به خود اختصاص داده اند. در عین حال با در نظر گرفتن سطح نظریه، نظریه های جامعه شناسی با 38 درصد نظریه های روان شناسی با 32 درصد و نظریه های روان شناسی اجتماعی با 16 درصد به ترتیب در راس نظریه های مورد استفاده مطالعات مرور شده قرار داشتند.

جدول شماره 5: توزیع فراوانی و درصد منابع تحقیقاتی مرور شده بر حسب نظریه های مورد استفاده

ردیف	نام نظریه	نظریه پرداز	نوع نظریه	فراوانی	در صد
1	رفتار مساله دار	جسروچسپر	روان شناسی اجتماعی	6	10
2	کناره گیری از رابطه	هنری و کومینگ	روان شناسی	7	11
3	عزت نفس و اعتیاد	استفن هاگن	روان شناسی اجتماعی	4	6
4	کنترل اجتماعی	هیرشی	جامعه شناسی	13	21
5	سوء مصرف مواد مخدر	میلکمن و فراش	روان شناسی	5	8
6	نظریه های انومی اجتماعی	دورکهایم/مترن	جامعه شناسی	11	17
7	نظریه ترکیب تاثیرات	مک آلیف و گوردن	روان شناسی	5	8
8	نظریه نارسانی شخصیت	آسیول	روان شناسی	3	5
9	سایر نظریه	-	-	9	14
10		جمع		63	100

در مجموع از نتایج حاصله از فراتحلیل تحقیقات در باب سوء مصرف مواد در کشور و در یک دوره 15 ساله می توان استنتاج کرد که اولاً میان برخی از عوامل اثر گذار بر رفتار اعتیادی، خصوصاً با توجه به اندازه اثر آنها نظیر متغیرهای آموزش مهارت های زندگی و مقاومت اجتماعی گروه همال و نوع دوستان، کیفیت مناسبات و روابط خانوادگی، عملکرد تحصیلی و محیط آموزشی و نظایر آن و حیطه های مطالعاتی و تعدد و شیوع تحقیقات در این حیطه ها تناسب نیست، به طوری که 5 درصد تحقیقات فقط در حیطه گروه همال و یا 11 درصد در حیطه خانواده انجام یافته است در صورتی که متغیرهای نوع دوستان و گروه همال و یا کیفیت مناسبات و روابط فامیلی با 43 درصد میانگین اثرگذاری بر رفتار اعتیادی مطرح اند. ثانیاً علی رغم حمایت داده های تجربی از برخی مدل های نظری شایع در مطالعات مربوط به اعتیاد و پیشگیری از سوء مصرف مواد در تحقیقات داخلی این اطلاعات تعدد آنها حیطه های مطالعاتی و

کیفیت و کمیت تحقیقات هنوز کفاف لازمه را در نیل به معرفتی علمی و شناختی جامع از کلیه عوامل موثر بر رفتار اعتیادی نمی‌کند.

این خود ضرورت تاکید بر گسترش تحقیقات علم محور با هدف تنظیم برنامه های پیشگیری روانی - اجتماعی سوء مصرف مواد را در حیطه های مختلف علی الخصوص حیطه خانواده، مدرسه، گروه همال و حیطه فرد که اطلاعات کافی و جامع تری را در باب عوامل خطر آفرین عوامل محافظت کننده و تاب آور فراهم می سازند ایجاب می نماید. در عین حال اطلاعات حاصله از فراتحلیل مطالعات داخلی نشان می دهد که در حیطه کار و اشتغال تمرکز تحقیقات پیشگیری قلیل و اندک است به طوری که تنها 4 درصد تحقیقات اختصاص به این حیطه داشته اند. این خود ضرورت توجه به تحقیقات پیشگیری کار محور را ایجاب می کند. یک مداخله کار محور اگر بتواند به انتظارات مرتبط با مواد نظیر آگاهی ها، نگرش ها، هنجارها، مهارت های مقاومت و توانایی های کلی نظیر مهارت اداره خود و مهارت های اجتماعی تاثیر بگذارد احتمالاً می تواند در پیشگیری از مصرف مواد موثر واقع گردد.

چنین مطالعاتی در حیطه فرد، حیطه خانواده، حیطه گروه همال و حیطه محله نیز ضرورت تام و تمام داد. به عنوان مثال افزایش و ارتقاء آگاهی و مهارت های مقاومت می تواند نوجوانان را به اطلاعات و مهارت هایی که برای ایجاد نگرش ها و هنجارهای ضد مواد نیازمندند و نیز مهارت های مقاومت در برابر فشار همسالان و رسانه ها برای مصرف مواد مسلح کند. آموزش مهارت های اداره خود و مهارت های اجتماعی می تواند موجب کاهش انگیزه فردی برای مصرف مواد و همچنین کاهش آسیب پذیری در برابر عوامل اجتماعی موافق مواد شود. افزون بر نیاز به تحقیقات بیشتر در زمینه شناخت سازوکارهای واسطه ای رویکردهای پیشگیری موثر در زمینه های زیر نیز به مطالعات بیشتر نیاز داریم:

- شناخت محدودیت های رویکردهای پیشگیری مدرسه محور و تعیین تاثیرات درازمدت این رویکردها، نه تنها باید تاثیر رویکردهای پیشگیری را که در دوران راهنمایی اجرا شده اند، در سال آخر دبیرستان سنجید، بلکه باید با پی گیری افراد تاثیرات این رویکرد ها را در دوران دانشگاه و بزرگسالی نیز بررسی کرد.

- شناخت علل مصرف مواد در میان اقلیت ها، بررسی میزان تاثیر رویکردهای پیشگیری بر اقلیت های مختلف، و شناسایی عواملی که می توانند تاثیر این رویکردها را در مورد اقلیت به حداکثر برسانند.

- پر کردن خلاء میان عمل و یافته های تحقیقات. این موضوع به تحقیقات بیشتری در مورد چگونگی اشاعه پذیرش و نهادینه کردن رویکردهای پیشگیری موثر در مدارس و جوامع نیاز دارد.

- تعیین تاثیر برنامه های پیشگیری بر سایر مشکلات مانند خشونت، حاملگی نوجوانان و ایدز

- تدوین و آزمون رویکردهای پیشگیری از سوء مصرف مواد در سال های اخیر اغلب برای دانش آموزان راهنمایی طراحی شده اند. شناسایی رویکردهای پیشگیری مناسب گروه های سنی قبل و بعد از دوره راهنمایی ضروری است.

- تدوین رویکردهای دیگر به جز مدرسه محور برای پیشگیری از مصرف مواد، مانند رویکردهای خانواده محور، جامعه محور، مداخلاتی برای مراکز اجتماعی، یا برنامه های پس از مدرسه.

- تدوین رویکردهای پیشگیری جامع از طریق ترکیب بهترین اجزای روش های پیشگیری موجود.

در این خصوص توصیه می شود کاربران مدل های پیشگیری و متخصصان مسایل بهزیستی در پرتو نتایج حاصله از فراتحلیل تحقیقات مربوط به پیشگیری در جهان و ایران و با الهام از طرح راهبردهای نایدا به طراحی مدلی متناسب با نیازها و شرایط فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جامعه و مبتنی بر تنوع و ویژگی های جامعه هدف در زمینه آگاه سازی و پیشگیری از سوء مصرف مواد اهتمام کنند. طرح راهبردی نایدا یک برنامه استراتژیک 5 ساله پیشگیری از

سوء مصرف تحقق محور است که با استعانت از استراتژی های تلفیقی (سه گانه) معطوف به کاهش سوء مصرف مواد و رفتارهای پر خطر ناشی از آن در جامعه هدف (همه گروه ها، به خصوص نوجوانان و جوانان) تدوین و تنظیم شده است."

طرح راهبردی نادیا (NIDA)¹

هدف 5 ساله		
کاهش چشمگیر اعتیاد و سوء مصرف مواد و عواقب اجتماعی، بهداشتی و رفتاری ناشی از آنها		
استراتژی 1	استراتژی 2	استراتژی 3
در اختیار گذاشتن ابزار علمی برای پیشگیری از اعتیاد و سوء مصرف مواد	تهیه و توزیع ابزار مورد نیاز برای ارتقاء کیفیت درمان اعتیاد در سطح کشور	آموزش افراد در زمینه اعتیاد و سوء مصرف موادمخدر
<ul style="list-style-type: none"> - شناخت خطرات محیطی و ژنتیک و عوامل پیشگیرانه - بهبود ارزیابی معضلات موادمخدر در داخل کشور - ارائه اصول پیشگیری با روشی آسان و قابل فهم - مشخص کردن ارتباط میان مصرف مواد و بیماری های مسری 	<ul style="list-style-type: none"> - کاربرد پژوهش های رفتاری و بیولوژیک در شیوه های جدید درمانی - تضمین ارائه شیوه های علمی درمان به جامعه - ارائه شیوه های علمی به هنگام بررسی مقوله درمان اعتیاد - شناخت عواقب بهداشتی مصرف و سوء مصرف مواد برای بهبود شیوه های جدید درمانی 	<ul style="list-style-type: none"> - ارائه یافته های علمی و تحقیقاتی و مفاهیم و مصداق های آنها به زبان ساده و قابل فهم - توزیع ابزار و اطلاعات مورد نیاز به طیف وسیعی از افراد به صورتی مفید و قابل استفاده
افزایش شناخت ماهیت اعتیاد از طریق انجام پژوهش های اولیه و کلینیکی		

منابع فارسی

- 1- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله (1382) " بررسی وضع موجود سوءمصرف موادمخدر در بین دانش‌آموزان کل کشور"، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- 2- دفتر طرح‌های ملی، "ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان"، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1380.
- 3- سراج زاده، حسین. "دانشجویان و مسئله مواد مخدر؛ شیوع‌شناسی مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان دانشگاه‌های دولتی"، تهران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، 1382.
- 4- رحیمی موقر، آفرین و همکاران (1388)، فصلنامه اعتیاد پژوهی، سال سوم، شماره 9.
- 5- محسن تبریزی، علیرضا و همکاران (1385) مجله‌ی علمی - پژوهشی بررسی مسائل اجتماعی ایران، سال اول، شماره اول.